

TEISMŲ SANTVARKOS PAGRINDŲ FORMAVIMAS LIETUVOJE (1918–1933)

Mindaugas Maksimaitis

Mykolo Romerio universiteto Teisės fakulteto
Teisės filosofijos ir istorijos katedra
Ateities g 20, LT-08303 Vilnius, Lietuva
Telefonas (+370 5) 271 4697

Elektroninis paštas mindaugasmaksimaitis@mruni.eu

Pateikta 2013 m. gegužės 12 d., parengta spausdinti 2013 m. liepos 20 d.

doi:10.13165/JUR-13-20-2-01

***Anotacija.** Straipsnyje nagrinėjamos tarpukario Lietuvos valstybės gyvavimo pradžioje laikinu įstatymu nustatytos teismų santvarkos problemineis laikyti dalykai ir užsitiesę valdžios mėginimai ją pakeisti nuolatine. Parodoma, jog šis darbas iki pat Teismų santvarkos įstatymo 1933 m. išleidimo nuolat buvo valdžios ir jos tam įgaliotų žmonių bei institucijų akiratyje, rengti atitinkami naujų, nors ne visuomet įgyvendintų, įstatymų projektai.*

***Reikšminiai žodžiai:** Lietuvos teismai, teismų santvarka, teismų istorija.*

Įvadas

Lietuvos teismų santvarka tarpukaryje laikoma pakankamai stabilia: 1918 m. lapkritį nustatyta laikinu įstatymu su jau tuomet konstatuotais trūkumais, ji iš esmės nepakeista veikė penkiolika metų. Praktiškai visą šį netrumpą laikotarpį aukštuosiuose valdžios ešelonuose vyko tam tikras darbas – išleista keletas teisės aktų, kuriais siekta papildyti ir patobulinti skubotai parengtą įstatymą, rengtas bei tobulintas naujo, nuolati-

nio įstatymo projektas. Pagrindinis darbas rengiant nuolatinį įstatymą, vykęs daugiausia už uždarytų durų politinėje valstybės raidoje, natūraliai besikeičiančių atitinkamų pareigūnų kabinetuose, užsitęsė beveik dešimtį metų. Platesnio paviešinimo šio pobūdžio valdžios pastangos nesusilaukė, apie jas neinformavo to laikotarpio žiniasklaida, apie tai iš esmės negarsinta to meto teismų istorijos tema pasirodžiusioje literatūroje¹.

Tas pats pasakytina ir apie naujesnius Lietuvos bendrosios kompetencijos teismų (kariniai teismai šiame straipsnyje neaptariami) sistemos raidai skirtus tyrimus – E. Kūrio ir H. Šinkūno parengtą rinkinio apie Lietuvos teisinės institucijas skyrių „Lietuvos teismų raidos apžvalga“, S. Dvarecko ir kai kurių kitų autorių darbus², taip pat specializuotas A. Vilbiko ir J. Žilio³ monografijas, teismų sistemą nagrinėjančias atitinkamai regioninių teismų ir teisminės įstatymų konstitucingumo kontrolės kontekste; tokios medžiagos pasigendama ir tarpukario Lietuvos teismų tema rašiusių išeivijos autorių – S. Baltūžio, A. Diržio, R. Skipičio⁴ ir kai kurių kitų – darbuose bei juos apibendrinančioje O. Ruželytės studijoje⁵. Tarpukario bendrosios kompetencijos teismų santvarka ir jos pokyčiai Lietuvoje šiose publikacijose aptarinėjami lyginant dviejų vienas po kito priimtų įstatymų medžiagą, neskiriant didesnio dėmesio teisinio teismų reguliavimo pokyčiams, vykusiems laikotarpiu tarp jų abiejų pasirodymo, tobulinant pirmojo įstatymo nuostatas ir rengiant antrąjį.

Palankiai vertindamas esamą mokslinį įdirbį Lietuvos teismų istorijos problematika, šio straipsnio autorius mėgina išryškinti 1918 m. gale kurtoje teismų sistemoje pasitaikiusius ir pačių rengėjų rimčiausiais pripažintus trūkumus, pasekti rašiusiųjų mažiau dėmesio susilaukusias valdžios įvairiu metu rodytas pastangas tuos trūkumus šalinti ir pačią sistemą tobulinti, tarp jų dėl įvairių priežasčių nesibaigusias jų realizavimu, parodyti, kad iš tiesų tuo buvo nuolat rūpinamasi.

-
- 1 *Lietuvos teismas 1918–1928*. Red. A. Kriščiukaitis. Kaunas: Teisingumo ministerija, 1930; Bieliackinas, S. Prisiekusieji sprendėjai (Dėl klausimo apie tautos elemento dalyvavimą teisiant). *Vytauto Didžiojo universiteto Teisių fakulteto darbai*. T. VI, kn. 11. Kaunas, 1932; Byla, J. Lietuvos teismo dvidešimtmečio sukaktis. *Teisė*. 1938, 44; Toliušis, Z. *Lietuvos teismų sutvarkymas*. Antroji laida. Kaunas, 1926.
 - 2 Kūris, E.; Šinkūnas, H. Lietuvos teismų raidos apžvalga. *Lietuvos teisinės institucijos*. Vilniaus universiteto vadovėlis. Moksl. redaktorius E. Kūris. Vilnius: VĮ Registrų centras, 2011; Dvareckas, S. Bendroji Lietuvos teismų raidos 1918–1940 metais charakteristika. *Teisė*. 1993, 26; Dvareckas, S. *Lietuvos teismai 1918–1940 metais*. Mokomoji priemonė. Vilnius: Vilniaus universitetas, 1999; Maksimaitis, M. Istorinės teisminės valdžios ištakos Lietuvoje. *Teisminės valdžios problemos Lietuvoje*. Konferencijos, vykusios 1996 m. rugsėjo 19 d., medžiaga. Vilnius: Žmogaus teisių centras, 1997.
 - 3 Žilys, J. *Konstitucinis teismas – teisinės ir istorinės prielaidos*. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2001; Vilbikas, A. *Šiaulių apygardos teismų istorija (1915–1945 ir 1990–2004)*. Šiauliai: Saulės spaustuvė, 2005.
 - 4 Baltūsis, S. Lietuvos teismai. *Sėja*. 1974, 1-2; Diržys, A. Teisingumas Lietuvos nepriklausomybės 1918–1940 metais. *Naujoji viltis*. 1978, 11; Skipitis, R. Petras Leonas – Lietuvos teisingumo kūrėjas. *Teisinių žinių*. 1965, 27-28.
 - 5 Ruželytė, O. Teismų sistemos problematika lietuvių išeivijos teisininkų darbuose. *Lietuvos mokslas*. 1997, V t., 15 kn.

1. Teismų sistemos kūrimas ir jos trūkumai

Pirmojo pasaulinio karo išvakarėse Lietuvos teritorijoje galiojusi teismų sistema, reglamentuota Rusijos 1864 m. teismų santvarkos įstatymo, įtraukto į Rusijos imperijos įstatymų sąvado XVI tomą, atkurta Lietuvos valstybei, laikinai palikusiai galioti Konstitucijai neprieštaravusius ir savais įstatymais nepakeistus ikikarinius teisės aktus, nelaikyta tinkama. Galvojant apie būsimus teismus, iškart po nepriklausomybės paskelbimo prie Lietuvos Tarybos sudarytoji teisininkų komisija ėmėsi rinkti ir studijuoti medžiagą apie užsienio teismų sistemas, parengė istorinę buvusių LDK teismų apžvalgą. Bet atėjus reikalui, 1918 m. lapkrityje pasitenkinta skubotai parengtu vos 36 straipsnių įstatymu, pavadintu Laikiniuju Lietuvos teismų ir jų darbo sutvarkymu⁶ (toliau – Laikinis teismų sutvarkymo įstatymas) – jis buvo reikalingas teismams steigti ir reikalauti iš vokiečių administracijos perduoti teismo funkcijas.

Įstatymas skelbė nustatantis išimtis iš Rusijos įstatymų, reglamentuojančių teismo sutvarkymą, teisimą, tardymą ir bylų sprendimą. Atsisakydamas prieškarinių rusų luominių teismų (jų kompetencijos bylos perduotos taikos teisėjams) bei sustabdydamas visuomenės atstovų dalyvavimą teismo procese⁷, pačią teismų sistemą jis konstravo pagal vokiečių okupuotoje teritorijoje įvestos sistemos pavyzdį, nustatydamas trijų pakopų teismą, sudarytą iš taikos teisėjų, apygardos teismų ir Vyriausiojo Tribunolo⁸.

Skubotumu ir ribotomis finansinėmis valstybės galimybėmis buvo aiškinama akiivaizdas jo neišsamumas ir esami trūkumai⁹, įvardyti, pažymėjus, jog „be teismo šalis negali nė dienos gyventi“, teisingumo ministro pasirašytame Paaiškinime¹⁰. Pirmiausia dar nesuspėtomis organizuoti savivaldybės įstaigomis ir administracijos valdininkų vietose nebuvimu paaiškinta, kad „net jei ir būtų išrasta, kad vietos teismas esti geresnis tada, kada teisėjai visuomenės renkami“, taikos teisėjų rinkimai „šiuo tarpu“ esantys negalimi; dėl tos pačios priežasties pripažinti laikinai negalimais ir prisiekusiųjų sprendėjų (posėdininkų) apygardos teismams rinkimai, duodant suprasti, jog šie klausimai būsiantys išspręsti ateityje. Taip pat ir kasacijos instancijos, kurios „reikalas ir nauda“ ginčijami net „ir ten, kame ji yra“, nenumatymas paaiškintas kaip laikinas – „iki gyvenimas parodys šios reikalingumą“, nors iš tiesų vien kasacinės instancijos praradimo problema turėjo lemti netolimos reformos būtinumą¹¹. Dokumente paminėta dar ir tai, kad valstybei „iš pradžių“ trūkstant prityrusių žmonių, teksią kartais tam pačiam asmeniui pavesti taikos teisėjo ir teismo tardytojo pareigas.

Įstatyme akiivaizdžiai trūko pamatinių nuostatų, turėjusių užtikrinti teismų veiklos savarankiškumą.

6 Laikinis Lietuvos teismų ir jų darbo sutvarkymas. *Laikinosios Vyriausybės žinios*. 1919, Nr. 2-3/26.

7 Byla, J., *supra* note 1, p. 361–362; Toliušis, Z., *supra* note 1, p. 3.

8 *Lietuvos teismas 1918–1928*, *supra* note 1, p. 202.

9 *Lietuvos Valstybės Tarybos protokolai 1917–1918*. Sudarė A. Eidintas ir R. Lopata. Vilnius: Mokslas, 1991, p. 399–401, 406–410.

10 Paaiškinimas įstatymui „Laikinis Lietuvos teismų ir jų darbo sutvarkymas“. *Laikinosios Vyriausybės žinios*. 1919, Nr. 2-3/27.

11 Kuconis, P.; Nekrošius, V. *Teisėsaugos institucijos*. Antrasis leidimas. Vilnius: Justitia, 2001, p. 34.

Taigi Laikinasis teismų sutvarkymo įstatymas ne vien tik pagal pavadinimą turėjo laikino teisės akto pobūdį, bet ir oficialiai valdžios įsipareigota neilgai trukus jį ar bent kai kuriuos jo nuostatus keisti.

Kasacijos problema pradėta spręsti 1921 m. Steigiamojo Seimo priimtu Laikinojo teismų sutvarkymo įstatymo pakeitimu¹², skelbusiu, jog „apeliacinėse bylose kasaciniai skundai dėl apygardos teismų sprendimų ir nutarimų duodami Vyriausiajam tribunolui“. Šitaip praplėtus bylininkų galimybes, vos pradėjusi veikti teismų sistema sykiu tapo išbalansuota: sudaryta padėtis, kai kasuoti tebuvo leista tik taikos teisėjo kompetencijos – iš esmės paprastesnių – bylų sprendimus, apeliacine tvarka patikrintus apygardos teismuose.

Akivaizdžiu įstatymo trūkumu galima laikyti ir tai, kad jis nenustatė demokratinėse valstybėse įprastų saugiklių ir garantijų teisėjus skiriant ir šalinant. Tai padaryta sąmoningai, siekiant teismo neišskirti į paritetinę autonominę funkciją su tokiomis pat autonominėmis institucijomis ir jį išlaikyti vyriausybės žinioje¹³. To reikalavo labai suprantamos priežastys.

Dėl carinės Rusijos sąlygomis buvusių sunkumų įsigyti išsilavinimą lietuvių teisininkų atsikuriančioje valstybėje buvo nedaug, o ir tie patys buvo reikalingi ne vienai tuo metu formuojamai žinybai, tad Teisingumo ministerija disponavo vos dviem dešimtims kvalifikuotų lietuvių teisininkų, kita tiek būta teisininkų nelietuvių, dažniausiai nemokėjusių lietuviškai kalbėti, juolab rašyti, kai vien teismams organizuoti reikėjo bent dviejų šimtų specialistų¹⁴. Todėl konkrečių kvalifikacinių reikalavimų teisėjams net negalėta kelti: Laikinasis teismų sutvarkymo įstatymas tenkinosi nurodydamas turint būti tik „kiek galint žiūrima“, kad skiriamieji atitiktų rusų valdžios įstatymuose nustatytus reikalavimus. Esant tokiai padėčiai, to meto Lietuvos valdžia negalėjo visiškai pasikliauti galinčiais stokoti bent patenkinamos kvalifikacijos teisėjais ir matė reikalą pradžioje bent išlaikyti priklausomą teismo padėtį, išsaugodama galimybę, nutikus reikalui, nesunkiai keisti asmeninę jo sudėtį.

Beje, panašiai tuometinę padėtį jau buvo vertinę ir 1918 m. vasarą Lietuvoje rengtos monarchinės konstitucijos projekto autoriai, ketindami jame numatomo nuostato apie iki gyvos galvos skiriamus teisėjus įsigaliojimą atidėti septyneriems metams¹⁵.

Aplinkybių priverstas teisėjais kartais skirti kvalifikacijos stokojančius žmones (1922 m. pradžioje trečdalį teismo darbuotojų sudarė savamoksliai, „naminio mokslo“, arba baigę keturias gimnazijos klases¹⁶), teisingumo ministras tegalėjo juos guosti, jog, nepavykus teisingai pritaikyti įstatymą, klaidą pataisysianti aukštesnė instancija¹⁷. Todėl

12 Laikinojo Lietuvos teismų ir jų darbo sutvarkymo, civilinio ir baudžiamojo proceso įstatymų pakeitimas ir papildymas. *Laikinosios Vyriausybės žinios*. 1921, Nr. 68/607.

13 Römeris, M. *Lietuvos konstitucinės teisės paskaitos*. D. 1. Kaunas, 1937, p. 67.

14 Skipitis, R. Petras Leonas – Lietuvos teisingumo kūrėjas. *Teisininkų žinios*. 1965, 27-28: 28.

15 Lietuvos konstitucijų projektai 1916–1918. Parengė A. Grigaravičius. *Lietuvių atgimimo istorijos studijos*. 3. *Lietuvos valstybės idėja (XIX a. – XX a. pradžia)*. Vilnius: Žaltvykslė, 1991, p. 432, 434.

16 Toliušis, Z. Lietuvos teismų darbuotojai. *Teisė*. 1922, 2: 41.

17 Leonas, P. Mano pergyvenimai (1914–1919 m. m.). *Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos rankraščių skyrius*. F. 117–1204, lap. 371.

iš įstatymų leidėjų pusės būtų buvę nepateisinamai rizikinga paskirtųjų teisėjais atžvilgiu nustatyti kokias nors „nepakeičiamumo“ garantijas.

Numatant aukštesniųjų teismų kompleksavimo sunkumus, Laikinasis teismų sutvarkymo įstatymas į apygardos teismų posėdžius trečiuoju teisėjų kolegijos nariu buvo leidęs kviešti taikos teisėją, į Vyriausiojo Tribunolo posėdžius – apygardos teismo narį.

Konstituciniu lygmeniu apie teismus tuomet buvo linkstama neužsiminti. Laikinosios Konstitucijos Pamatinius dėsnius¹⁸ rengusioje Valstybės Taryboje dirbo būrelis nusimanančių teisininkų, todėl vargu ar būtų galima tai paaiškinti leidėjų inercija ar skubotumu¹⁹, juolab kad teisminė veikla kurį laiką dar tebebuvo okupacinės valdžios rankose. Teismai liko nutylėti net ir Steigiamojo Seimo 1920 m. priimtoje Laikinojoje Konstitucijoje²⁰. Bet rengiant nuolatinę Konstituciją, teismui, kaip vienai iš valstybės valdžią įgyvendinančių institucijų, jau turėjo būti rasta priderama vieta, todėl šie reikalai jame rūpestingai svarstyti.

Specialios Steigiamojo Seimo komisijos rengtuose Konstitucijos projektuose pirmiausia užsimota bent kiek demokratizuoti teisėjų skyrimą ir atleidimą, atsisakant laikino įstatymo įtvirtintos administracinės tvarkos ir perduodant tai Vyriausiajam Tribunalui²¹. Vis dėlto plenariniuose Steigiamojo Seimo posėdžiuose, įsiklausius į komisijos pirmininko A. Tumėno išsakytą mintį, jog teismo nepriklausomumas nuo Seimo ir vykdomosios valdžios Lietuvos gyvenimo sąlygomis „būtų dar labai ir labai svarstytinas“²², buvo suabejota beveik visais jos siūlytais nuostatais, o teisėjų pareigų užėmimo tvarką pavesta nustatyti paprastam įstatymui²³.

Pagal Steigiamojo Seimo komisijos siūlytą Konstitucijos projekto redakciją, įstatymo numatytais atvejais baudžiamosios bylos apygardos teismuose turėjo būti nagrinėjamos dalyvaujant prisiekusiesiems sprendėjams²⁴, bet viešame Seimo posėdyje nutarta ir šio klausimo sprendimą atidėti, nustatant, kad prisiekusiųjų teismai būsiantys steigiami ir jų organizacija bei kompetencija nustatoma atskiru įstatymu²⁵, vėliau nuostata dėl jų išbraukta visai, pakartotinai atmesta teisėjų renkamumo idėja, atsisakyta projektuotų apspunkinimų, atleidžiant iš pareigų bent trejus metus teisėjo pareigas ėjusį teisėją²⁶.

Steigiamojo Seimo 1922 m. priimtoje Lietuvos Valstybės Konstitucijoje²⁷ teismas pirmą kartą Lietuvos konstitucionalizmo istorijoje konstruojamas kaip vienas trijų – gre-

18 Lietuvos Valstybės Laikinosios Konstitucijos Pamatiniai dėsniai. *Lietuvos Vyriausybės žinių papildymas*. 1918, Nr. 1/1a; *Lietuvos Valstybės Laikinosios Konstitucijos Pamatiniai dėsniai*. Trečiuoju skaitymu Lietuvos Valstybės Tarybos priimti 1919 m. balandžio mėn. 4 d. [Kaunas, 1919].

19 Römeris, M., *supra* note 13, p. 66.

20 Laikinoji Lietuvos Valstybės Konstitucija. *Laikinosios Vyriausybės žinios*. 1920, Nr. 37/407.

21 Konstitucijos projektas, antruoju skaitymu Konstitucinės komisijos priimtas. *Lietuvos centrinis valstybės archyvas* (toliau – LCVA). F. 1557, ap. 1, b. 169, lap. 5; Teisininkų draugijos Konstitucijos projektas, kiek jis liečia teismą. *Teisė*. 1922, 1: 51.

22 *Steigiamojo Seimo darbai*. 176 pos., 1922 02 24, p. 76.

23 *Ibid.*, 188 pos., 1922 03 28, p. 33–36.

24 Konstitucijos projektas, antruoju skaitymu Konstitucinės komisijos priimtas, *supra* note 21.

25 *Steigiamojo Seimo darbai*. 188 pos., 1922 03 28, p. 33–36.

26 *Ibid.*, 228 pos., 1922 07 21, p. 67–68.

27 Lietuvos Valstybės Konstitucija. *Vyriausybės žinios*. 1922, Nr. 100/799.

ta Seimo ir Vyriausybės – Valstybės valdžią vykdančių elementų, paritetiniu likusiems, skirtiems įstatymų leidybai ir valdymui. Apie teismą Konstitucijoje kalbėta abstrakčiai, apibendrintai, kaip apie teisingumo funkciją vykdančią valstybės instituciją. Tačiau konstituciniai nuostatai ženkliai sustiprino kai kurių principinių teismų organizacijos ir veiklos dalykų, kurių trumpame Laikinajame teismų sutvarkymo įstatyme aiškiai stokota, teisinį reglamentavimą.

Konstitucija formulavo principines taisykles, jog teismas sprendžia remdamasis tik įstatymais, jog teismo sprendimai keičiami arba naikinami tik teismo. Tuo teismo veikla formaliai atpalaiduota nuo tikslingumo poveikio, pabrėžta, kad teismas tiesiogiai atstovauja valstybei ir jokia kita valstybės valdžios institucija negali veikti jo veiklos rezultatų. Bet liko neužsiminta apie priemones, užtikrinsiančias teisėjų nepriklausomumą, be kurio neįmanoma deklaruojamas taisykles įgyvendinti²⁸, A. Tumėno manymu, turėsiančias būti įvestas ateityje²⁹.

Nerealizuotas ir Teisininkų draugijos siūlymas įtraukti nuostatą, skelbiantį, jog teismas „aiškina įstatymus ir žiūri įstatymų konstitucingumo ir administracijos įsakymų teisėtumą“³⁰. Vis dėlto Konstitucija deklaravo teismo funkciją spręsti administracijos įsakymų teisėtumą, dėl kurios tačiau Vyriausiasis Tribunolas savo sprendimuose vėliau pareiškė, jog, nesant įstatymo, nustatančio tvarką jai vykdyti, teismas „negali savo nuožiūra imtis funkcijos, kuri nėra jam, tam tikram teismo valdžios organui, tiesiog pavesta“³¹.

Konstitucijos nuostatų apie teismą abstraktumas virto savotiška tradicija, tęsiama ir vėliau įsigaliojusiose Lietuvos tarpukario konstitucijose, kuriose vengta kalbėti apie teismų sistemą, neišskirtos ir neįvardytos konkrečios tos sistemos grandys, teismų organizaciją, kompetenciją ir jurisdikciją bei teisėjų statusą pavedant reglamentuoti paprastam įstatymui.

Konstitucijos projekte buvusių konkretizuotų, kazuistinio pobūdžio nuostatų atsisakymas išgelbėjo tuo metu galiojusį Laikinąjį teismų sutvarkymo įstatymą, iš esmės neprieštaravusį bendroms Konstitucijos nuostatoms, ir jis, nepaisant tuo laiku reikšto kritiško pačių rengėjų požiūrio, liko galioti ir, pagaliau, pergyveno pačią Konstituciją.

Užkliuvo tik buvusioji demokratiška Laikinojo teismų sutvarkymo įstatymo nuostata, jog „visi valstybės valdininkai, nusikaltę eidami savo pareigas, valstybės gynėjo traukiami atsakomybėn tąja pat tvarka, kaip ir visi kiti kaltinamieji“: paskelbusi, jog „teismas visiems piliečiams yra lygus“, 1922 m. Konstitucija iš valdininkų išskyrė Respublikos Prezidentą ir Ministrų Kabineto narius, kurių atžvilgiu keliamas baudžiamąsias bylas dėl tarnybos nusikaltimų ar dėl valstybės išdavimo pirmąja ir galutine instancija turėjo spręsti, pasak Konstitucijos, Aukščiausiasis Lietuvos teismas, kuris, be to, „visai Respublikos teritorijai tėra vienas“.

28 Römeris, M., *supra* note 13, p. 371–373.

29 Lietuvos valstybinės teisės paskaitų, doc. A. Tumėno skaitytų 1927/1928 m. m., santrauka. *LCVA*. F. 1557, ap. 1, b. 73, lap. 5.

30 Teisininkų draugijos Konstitucijos projektas, kiek jis liečia teismą, *supra* note 21, p. 51.

31 Vyriausiojo Tribunolo praktika. *Teisė*. 1922, 4: 47.

Ši konstitucinė nuostata visuomenės buvo suprasta nevienareikšmiškai, ne kaip „aukščiausiuoju teismu“ laikanti konkrečiai neįvardytą, bet to meto galiojančioje teismų sistemoje funkcionuojančią vyriausią teismų hierarchijos grandį – Vyriausiąjį Tribunolą, o kaip konkretų taip pavadintą teismą, kurio sistemoje realiai kol kas nesama, bet kuri ketinama steigti.

Pirmąją kregždę, pranašaujančia artėjantį teisinės visuomenės nesusikalbėjimą dėl anksčiau minėtų konstitucinių nuostatų prasmės, galima laikyti M. Sleževičiaus pasiūlymą, išsakytą svarstant Steigiamajame Seime Konstitucijos projektą, aptariamąjį nuostatą priderinti prie realios padėties, aukščiausiąjį teismą įvardijant tiesiog Vyriausiuoju Tribunolu³². Tačiau Konstitucijos rengėjų tam buvo pasipriešinta, esą realiai tai jau padaryta įstatyme, ir ateityje, kilus reikalui, tai taip pat būtų daroma paprastu įstatymu³³. Tas pats likimas ištiko Teisininkų draugijos siūlymą į Konstitucijos tekstą įtraukti formulę „Aukščiausios Teismo Valdžios organas yra Vyriausiasis Tribunolas“³⁴.

Taip nejučiomis buvo užprogramuotas konstitucinis kazusas, išplaukęs iš paviršių ryšium su eksministro J. Purickio baudžiamąja byla: rengiantis ją spręsti Vyriausiajam Tribunolui, kaltinamojo gynėjams, žinomiems Lietuvos to meto advokatams ir teisės mokslo atstovams S. Bieliackinui ir V. Stankevičiui ėmus įrodinėti, jog Vyriausiasis Tribunolas nesąs Konstitucijos paminėtu atskiru ypatingu aukščiausiuoju teismu³⁵, Vyriausiasis Tribunolas, operuodamas Konstitucijos, Laikinojo teismų sutvarkymo ir kai kurių kitų įstatymų tekstais³⁶, viename 1925 m. sprendimų pagrindė Konstitucijos kūrėjų nustatytą tezę, jog „Konstitucijos numatytas Aukščiausis teismas dabar mūsų valstybėje yra Vyriausiasis Lietuvos Tribunolas“³⁷.

2. *Leges Tumenensis*, arba 1924–1925 m. teismo įstatymai ir jų projektai

Aktyviais mėginimais tobulinti Lietuvos teismų sistemą ypač pasižymėjo 1923–1925 m. laikotarpis, trijuose paeiliui Ministrų Kabinetuose Teisingumo ministerijai vadovaujant A. Tumėnui, dar neseniai, minėta, pirmininkavusiam rengiant 1922 m. Lietuvos Valstybės Konstituciją. Jau E. Galvanausko po 1923 m. vykusių Antrojo Seimo rinkimų sudaryto Ministrų Kabineto deklaracijoje paskelbta apie užmojų A. Tumėno vadovaujamoje teisingumo valdymo srityje imtis skubių priemonių, „norint sukelti pa-

32 *Steigiamojo Seimo darbai*. 227 pos., 1922 07 20, p. 58.

33 *Ibid.*, 228 pos., 1922 07 21, p. 67.

34 Teisininkų draugijos Konstitucijos projektas, kiek jis liečia teismą, *supra* note 21, p. 51.

35 *Vyriausiojo Tribunolo 1924–1933 metų visuotinių susirinkimų nutarimų rinkinys* su Teisingumo ministerijos aplinkraščiais ir dalykine rodykle. Spaudai paruošė J. Byla. Kaunas, 1933, p. 19.

36 Laikinojo Lietuvos teismų ir jų darbo sutvarkymo, civilinio ir baudžiamojo proceso įstatymų pakeitimas ir papildymas, *supra* note 12; Laikinieji Armijos teismo įstatai. *Laikinosios Vyriausybės žinios*. 1919, Nr. 10/130.

37 *Vyriausiojo Tribunolo 1924–1933 metų visuotinių susirinkimų nutarimų rinkinys*, *supra* note 35, p. 20. Žr. taip pat Žilys, J., *supra* note 3, p. 56.

čiuose teismo organuose iniciatyvą vykdant teisėtumą, praplėsti teismo kompetencijas, pavedant teismui tvarkyti tuos visuomeninio ir valstybinio gyvenimo reikalus, kurie lig šiol buvo tvarkomi pačios visuomenės ar administracijos³⁸.

Laikinojo teismų sutvarkymo įstatymo pagrindu organizuoti Lietuvos teismai tuo metu gyveno itin sudėtingą laiką. Po bolševikų, vokiečių ir bermontininkų darytų trukdymų, „rimtesniam darbui“ teismuose prasidėjus tik 1920 m.³⁹, juose buvo spėję susikaupti didelis neišspręstų bylų skaičius (Kauno apygardos teisme, pavyzdžiui, jis pasiekė 18 tūkstančių⁴⁰), tuo tarpu reikiamos kvalifikacijos žmonių eiti teisėjų pareigas, ypač galingių pretenduoti į aukštesnių, kolegialiai dirbančių teismų sudėtį⁴¹, dar labai trūko.

Visoms teismo grandims esant smarkiai apkrautoms, galimybė aukštesniems teismams į talką kviesti žemesnių teismų teisėjus, sankcionuota Laikinojo teismų sutvarkymo įstatymo, tapo nepakankama. Padėčiai gelbėti Teisingumo ministerijos 1924 m. inicijuotas įstatymo pakeitimas apygardos teismams kolegijos nariu papildomai leido pasitelkti dar ir teismo tarytoją ir net prisiekusįjį advokatą; pastarąjį, nutikus reikalui, leista kviesti ir Vyriausiajam Tribunolui⁴².

Priemonė tikslo nepasiekė – teismams ėmus piktnaudžiauti atsivėrusia galimybe, kasdienybė tapo advokatų kvietimas į kiekvieną teisiąją posėdį, jiems pavedant daugiausia laiko reikalaujančias kolegijos nario pareigas – bylų referavimą ir sprendimų projektų rašymą⁴³. Įstatymas, imtas pravardžiuoti *Lex Tumenensis*, užsitraukė augantį jų nepasitenkinimą⁴⁴. Galiojusio vos pusantų metų, jo atsisakyta, leidus į trūkstamo apygardos teismo nario vietą kviesti tik žemesnių teismų darbuotojus – taikos teisėją arba teismo tarytoją, paliekant galimybę Vyriausiajam Tribunolui į pagalbą šauktis apygardos teismo narį⁴⁵.

Tiesiogiai siekiant išsaugoti esamus ir pritraukti darbui teismuose naujus kvalifikuotus žmones (kartu – užtikrinti materialinę teismų darbuotojų nepriklausomybę), šiai valstybės tarnautojų grupei dar vienu A. Tumėno inicijuotu įstatymu 1924 m. buvo nustatytas atlyginimas, ženkliai lenkiantis mokamus kitiems valstybės tarnautojams⁴⁶: aukščiausiajai – XIV – teismo tarnautojų kategorijai skirta 1800 litų mėnesinė pagrindinė alga, tuo tarpu aukščiausios kitų tarnautojų kategorijos – XVIII – atstovui numatyta alga buvo trečdaliu mažesnė, o taikos teisėjui (IX teismo tarnautojų kategorija) numa-

38 *Seimo stenogramos*. 9 pos., 1923 06 30, p. 3.

39 Mačys, V. Teisingumo ministerijos 1921 metų darbuotės apžvalga. *Teisė*. 1922, 2: 23.

40 Cimkauskas, M. Advokatai teisėjų rolėje. *Teisė*. 1927, 11: 63.

41 Pavyzdžiui, trečiasis Vyriausiojo Tribunolo, savo veiklą pradėjusio 1919 m. birželyje, narys (juo, po A. Kriščiukaičio ir A. Janulaičio, tapo M. Römeris) tebuvo paskirtas tik praėjus dvejimėms metams (Įsakymas. *Vyriausybės žinios*. 1921, Nr. 67-601).

42 Laikinojo Lietuvos teismų ir jų darbo sutvarkymo įstatymo pakeitimas. *Vyriausybės žinios*. 1924, Nr. 160-1140.

43 Cimkauskas, M., *supra* note 40, p. 63–64.

44 Baltūsis, S., *supra* note 4, p. 22.

45 Laikinojo Lietuvos teismų ir jų darbo sutvarkymo įstatymo pakeitimas. *Vyriausybės žinios*. 1926, Nr. 238-1543.

46 Baltūsis S., *supra* note 4, p. 22; Butkys, Č. Teismų darbuotojų suskirstymo kategorijomis lentelė. *Teisė*. 1939, 48: 335.

tytas 900 litų atlyginimas atitiko net XVI kitų valstybės tarnautojų kategorijai numatytą algą⁴⁷.

Didžiausiu šio laikotarpio teisinės kūrybos darbu laikytinas, vykdant Ministrų Kabineto užsibrėžtą programą⁴⁸, parengtas didelės apimties (sudarytas iš 234 straipsnių) įvairiapusiškai reglamentuojančio teismų sistemą ir jos veiklą naujo Teismų sutvarkymo įstatymo projektas⁴⁹.

Projektas numatė atnaujinti ir papildyti bendrosios kompetencijos teismų sistemą, kurią turėjo sudaryti nuovadų teisėjai (pakeisiantys taikos teisėjus, kaip nesiekiančius taikyti šalis), apygardų teismai, Vyriausiasis Tribunolas (paliekant jam vyriausiojo apeliacinio teismo ir teismo tam tikroms Klaipėdos krašto bylų kategorijoms vaidmenį); svarbiausiu esamos teismų sistemos pakeitimu įstatymo projekto kūrėjai laikė jos papildymą nauja aukščiausia grandimi – Senatu, sumanytu kaip atskira kasacijos ir revizijos instancija. Kartu ketinta suvienodinti bylininkų galimybes pasinaudoti apeliacinės ir kasacinės instancijų teikiamomis galimybėmis, be to, šešerių metų nepriklausomos Lietuvos teismų praktika esą parodžiusi, jog „sunku teismų veiklą tinkamai sutvarkyti be gryno kasacinio teismo“, sykiu laikant netikslinga viename teisme sutelkti skirtinga tvarka atliekamas apeliacinę ir kasacinę funkcijas⁵⁰.

Projektas, be to, „tam tikrais atsitikimais“ numatė galimybę sudaryti teismą, įvardytą Aukščiausiuoju Lietuvos teismu⁵¹. Šią įstatymo projekte modeliuotą teisminę instituciją manyta specialiai skirti galimoms aukščiausiųjų valstybės vyrų baudžiamosioms byloms nagrinėti, pavedant jam, atsiradus reikalui, dėl tarnybos nusikaltimų ir valstybės išdavimo teisti prezidentą ir ministrus. Ja viltasi užpildyti Konstitucijoje paminėtą, bet realiai nesamą teismų sistemos grandį. Regėjosi, kad vieši autoritetingų teisininkų samprotavimai, sėjantys abejones dėl Konstitucijoje įrašyto „Aukščiausiojo teismo“, ilgainiui persidavė net ir A. Tumėnui – galimas daiktas, jam pačiam vadovaujant įteisintoji padėtis ėmė rodytis tikslintina ir tobulintina, priderintina prie visuomenėje beįsivertinančio požiūrio.

Projektą rengiant, pradžioje laikytasi nuomonės, jog Aukščiausiuoju teismu prezidento ir ministrų byloms spręsti kilus reikalui būsiąs paverčiamas projektuojamas Senatas, bet vėliau projekto rengėjai apsistoję ties mintimi, jog prezidento ir ministrų byloms spręsti turintis būti sudaromas specialus teismas, Konstitucijoje įvardytas Aukščiausiuoju teismu. Mėginamas priderinti prie Konstitucijos, šio teismo pavadinimas neturėjo atspindėti jam numatomos padėties teismų hierarchijoje, nes siekta, kad Vyriausybės nariams, kurių baudžiamosios bylos būtų nagrinėjamos Aukščiausiajame teisme, taip pat būtų užtikrinta teisė į ne vienos instancijos teismą⁵²: nuteistiesiems Aukščiausiojo

47 Valstybės tarnautojų atlyginimo įstatymo priedas II A. Teismo tarnautojų atlyginimo lentelė. *Vyriausybės žinios*. 1924, Nr. 168/1185; Valstybės tarnautojų atlyginimo įstatymo II priedas. *Vyriausybės žinios*. 1924, Nr. 165/1153.

48 Paaiškinamasis raštas prie Teismų sutvarkymo įstatymo projekto. *LCVA*. F. 1556, ap. 3, b. 16, lap. 18.

49 Teismų sutvarkymo įstatymas. Projektas. *LCVA*. F. 1556, ap. 3, b. 16, lap. 1–17.

50 Paaiškinamasis raštas prie Teismų sutvarkymo įstatymo projekto, *supra* note 48.

51 Teismų sutvarkymo įstatymas. Projektas, *supra* note 49.

52 Paaiškinamasis raštas prie Teismų sutvarkymo įstatymo projekto, *supra* note 48, lap. 18–19.

teismo numatyta suteikti galimybę nuosprendį ne tik apeliuoti Vyriausiajam tribunolui, bet ir kasuoti Senatui.

Projektuota netradicinė teisiančioji Aukščiausiojo teismo sudėtis: jo pirmininku numatytas Senato pirmininkas, teisėjais – trys Senato teisėjai, be šių – dar specialiai tam reikalui Seimo visai savo kadencijai išrinktas bei prezidento visam prezidentavimo laikui paskirtas atstovas ir Universiteto senato trims metams išrinktas vyresniojo mokslo personalo narys⁵³.

Aptariamame įstatymo projekte pasiūta realizuoti ir iš Seimo tribūnos mėgintą kelti⁵⁴ prisiekusiųjų sprendėjų idėją. Prisiekusiaisiais ketinta kviesti atstovus iš vietos gyventojų vyrų, piliečių, mokančių lietuvių kalbą, ne jaunesnių kaip 25 ir ne vyresnių kaip 70 metų amžiaus, baigusių ne mažiau kaip pradinę mokyklą arba buvusių Seimo ar apskrities savivaldybės atstovų⁵⁵. Kolegialių teismų sudėtyje, nagrinėjant bylą su prisiekusiaisiais sprendėjais, buvo numatytas vieno teisėjo dalyvavimas⁵⁶, o apskritai jų procesinę padėtį turėjo nustatyti baudžiamieji procesiniai įstatymai.

Pagal Teismų sutvarkymo įstatymo projektą teisėjais galėjo būti naujai skiriami tik turintys aukštojo mokslo cenzą asmenys. Neturintiems šio cenzo, bet jau dirbantiems teisėjais, numatyta leisti darbą tęsti, bet jiems neturėjo būti taikomos teisėjams nustatomos garantijos, jie galėjo būti atleisti bendra valstybės tarnautojams tvarka: viltasi, jog netrukus būsią pakankamai baigusių universitetą teisininkų ir „tada nebus tikslo laikyti teismuose žmones be aukšto mokslo cenzo, išskyrus atvejus, kai jie parodys, jog savo patirtimi ir išsilavinimu pilnai tinka pavestoms pareigoms“⁵⁷.

Projektas numatė išsaugoti teisėjų skyrimą, kolegialių teismų teisėjus skirti turėjo Respublikos prezidentas, nuovadų teisėjus – teisingumo ministras. Tam tikras vaidmuo šiame reikale – parinkti pretendentes teisėjų vietoms užimti – buvo numatytas patiems teismams. Teisėjai be jų prašymo galėjo būti iš tarnybos atleidžiami arba be sutikimo perkelti į kitą vietą tik per mėnesį nuo paskyrimo nepradėję tarnybos, taip pat ilgiau nei metus sergantys, nubaustieji teismo arba, Senato Vyriausiajai drausmės komisijai nutarus, „aiškiai netikę savo pareigoms“⁵⁸.

Parengtam Teismų sutvarkymo įstatymo projektui buvo pritarta Teisingumo ministro taryboje⁵⁹, po to jis pasiekė Seimą. Tačiau 1925 m. A. Tumėną teisingumo ministro poste pakeitus V. Karobliu, L. Bistro vadovaujamas Ministrų Kabinetas projektą iš Seimo atsiėmė. Pakoreguotas projektas, ministeriaujant 1926 m. M. Sleževičiui, buvo išsiuntinėtas žymiausiems respublikos teisininkams, prašant jų nuomonės, ir tuo tam kartui viskas baigėsi⁶⁰.

53 Teismų sutvarkymo įstatymas. Projektas, *supra* note 49, lap. 2.

54 *Seimo stenogramos*. 9 pos., 1923 06 30, p. 5.

55 Teismų sutvarkymo įstatymas. Projektas, *supra* note 49, lap. 2.

56 Paaiškinamasis raštas prie Teismų sutvarkymo įstatymo projekto, *supra* note 48, lap. 19.

57 *Ibid.*, lap. 21.

58 *Ibid.*, lap. 19–20.

59 *Baudžiamojo proceso įstatymas (bendrieji dėsniai ir pirmoji knyga)*. „Teisės“ priedas A. Kriščiukaičio suredaguotas. Kaunas, 1924, p. 186.

60 Aiškinamasis raštas dėl Ministerių kabineto priimtos Valstybės Tarybos išlaidų sąmatos 1929 metams. *LCVA*. F. 923, ap. 1, b. 603, lap. 92.

3. Apie kai kurias naujas 1933 m. Teismų santvarkos įstatymo nuostatas

Galutinai apsispręsti dėl teismų sistemos schemos ir suredaguoti neužbaigtą įstatymo projektą, kuriame teisingumo ministras S. Šilingas, juo tapęs po 1926 m. perversmo, įžvelgė žymių redakcijos trūkumų, dar mėginta 1928 m. pradžioje, bet tų metų gegužę išleista nauja Konstitucija⁶¹ su nežymiais redakciniais pataisymais išsaugojo seno turinio teismui skirtą skyrių, teatsisakiusi, nusiteikusi plėsti vykdomosios valdžios galias, nuostato, pavedančio jam spręsti administracijos įsakymų teisėtumą. O rudenį įsteigus Valstybės Tarybą, teismų reformos projektas perduotas jos žiniai⁶², kvalifikuojant jį neatidėliotinu darbu, kuriuo „susirūpinusi ne tik teisinė, bet ir visa mūsų visuomenė“⁶³.

Taryboje pirmiausia parengti „Teismų organizacijos ir kompetencijos dėsniai“⁶⁴, kuriuos 1930 m. kovo 3 d. aprobaavęs Ministrų Kabinetas pavedė įstatymo rengimą tęsti jų pagrindu. Sykiu, abejodamas prisiekusiųjų sprendėjų teisiniu išprusimu ir baimindamasis per juos galimo nepageidaujamo išorinio poveikio teismo sprendimams⁶⁴ bei pasiduodamas laikotarpiui būdingai demokratijos siaurinio tendencijai⁶⁵, Kabinetas nurodė susilaikyti nuo jų instituto atgaivinimo⁶⁶, užbaigdamas ilgai atidėliotą jų problemos sprendimą.

Įstatymo projektą Valstybės Taryboje rengė speciali komisija, kurioje nuolat dirbo S. Šilingas ir B. Masiulis, talkinami kitų⁶⁷. Jai dirbant⁶⁸, projektas tuo pat metu ilgai ir rūpestingai svarstytas Ministrų Kabinete⁶⁹, formulavusiam komisijai kai kuriuos naujus orientyrus, kaip antai visų civilinių bylų sprendimą perduoti žemutinei teismų grandžiai⁷⁰.

Kabineto priimtas ir Respublikos prezidento 1933 m. liepos 11 d. paskelbtas išsamus (jame 488 str.) Teismų santvarkos įstatymas⁷¹ naujai reglamentavo teismų sistemą, kompetenciją, posėdžių vedimo tvarką, teisėjų statusą, teismo tardytojų, prokurorų ir jų padėjėjų bei advokatų teisinę padėtį.

61 Lietuvos Valstybės Konstitucija. *Vyriausybės žinios*. 1928, Nr. 275/1778.

62 Ministrų kabineto 1928 08 07 pos. protokolas. *LCVA*. F. 923, ap. 1, b. 556, lap. 93.

63 Aiškinamasis raštas dėl Ministrų kabineto priimtos Valstybės tarybos išlaidų sąmatos 1929 metams, *supra* note 60.

64 Bieliackinas, S., *supra* note 1, p. 7.

65 Dvareckas, S. *Lietuvos teismai 1918–1940 metais*, *supra* note 2, p. 10.

66 Ministrų kabineto 1930 03 03 pos. protokolas. *LCVA*. F. 923, ap. 1, b. 637, lap. 49. Tik Klaipėdos krašte, kurio autonomija lieti ir teisingumo sritį, baudžiamąsias bylas valsčių teismai sprendė dalyvaujant dviem tarėjams, o apygardos teismas – prisiekusiesiems.

67 Masiulis, B. Valstybės Taryba. *Teisininkų žinios*. 1958, 25–26: 12.

68 Valstybės Tarybos 1933 01 17, 03 23, 06 10 ir kt. raštai Ministrui pirmininkui. *LCVA*. F. 923, ap. 1, b. 755, t. 2, lap. 314, 470, 519 ir kt.

69 Ministrų kabineto posėdžių protokolai. *LCVA*. F. 923, ap. 1, b. 728, lap. 5, 37, 132 ir kt.; b. 751, lap. 5, 14, 17 ir kt.

70 Ministrų kabineto 1933 11 03 pos. protokolas. *LCVA*. F. 923, ap. 1, b. 728, lap. 137.

71 Teismų santvarkos įstatymas. *Vyriausybės žinios*. 1933, Nr. 419–2900.

Įstatymas išsaugojo jau Teismų sutvarkymo įstatymo projekte konstruotą keturių grandžių bendrųjų teismų sistemą, bet naująją grandį įmontavo ne į aukščiausią, o į trečią hierarchijos pakopą. Žemutinė jos grandimi tapo taikos teisėjus pakeitę apylinkių teismai, kuriuose galėjo dirbti ir po keletą teisėjų, vienam jų esant paskirtam tvarkytoju⁷². Šių teismų kompetencija, išskyrus tai, kad dabar jiems buvo pavestos visos civilinės bylos, priminė anksčiau buvusių taikos teisėjų kompetenciją. Išsaugojus apygardos teismus, siekiant į atskiras teismo institucijas išskirti apeliacinį ir kasacinį procesus ir suvienodinti instancines bylininkų galimybes, į teismų sistemą įstatymas įvedė papildomą vieną visai respublikai grandį – Apeliacinius Rūmus, kuriems apeliacine tvarka pavesta peržiūrėti apygardų teismuose nagrinėtas bylas, taip pat, kaip pirmosios instancijos teismui – spręsti bylas dėl nusikaltimų valstybės saugumui, buvusias teisingas apygardos teismams, kiek jos nepriklausė kariniams teismams.

Papildomai įsteigus Apeliacinius Rūmus, aukščiausia teismų sistemos grandimi paliktas Vyriausiasis Tribunolas. Netekęs apeliacinių funkcijų, dabar jis veikė kaip kasacinė instancija apylinkių ir apygardų teismų bei Apeliacinių Rūmų, taip pat karinių teismų ir Klaipėdos krašto teismų byloms. Jam, tiesa kitų įstatymų pagrindu, teko kai kurios administracinio teismo funkcijos – nagrinėti skundus dėl vidaus reikalų ministro ir apskrities viršininkų nutarimų savivaldybių reikalais, dėl Susirinkimų ir pramogų įstatymo, dėl Vyriausiosios rinkimų komisijos nutarimų Seimo rinkimų reikalais *etc*⁷³. Vyriausiojo Tribunolo visuotiniam narių susirinkimui priklausė įstatymų aiškinimo teisė, ginčų tarp teismų bei tarp teismų ir administracijos organų dėl bylų priklausomybės nagrinėjimas ir kai kurių kitų klausimų sprendimas.

Atskiro specialaus teismo byloms, kuriose kaltinami vyriausybės nariai, Teismų santvarkos įstatymas nenumatė. Jos pavestos ypatingai Vyriausiojo Tribunolo kolegijai, kurią sudaro Tribunolo pirmininkas ir keturi jo teisėjai (paprastai apygardos teismai, Apeliaciniai Rūmai ir Vyriausiasis Tribunolas jiems teisingas bylas nagrinėjo trijų teisėjų kolegijomis, tik kai kuriems klausimams spręsti buvo numatyti visuotiniai šių teismų narių susirinkimai).

Išsaugodamas visų grandžių teisėjų skyrimą, 1933 m. Teismų santvarkos įstatymas tam tikrą regimybę jį veikti sudarė patiems teismams: kandidatus į apygardos teismų bei Apeliacinių Rūmų teisėjus galėjo siūlyti visuotinis atitinkamo teismo susirinkimas, tačiau tie pasiūlymai nebuvo įpareigojantys, teisingumo ministrui buvo palikta teisė savo nuožiūra pretendentes parinkti iš pasiūlytų kandidatų arba ir ne iš jų ir su atitinkamomis atestacijomis teikti juos prezidentui.

Per daugiau nei dešimtį nepriklausomybės metų ūgtelėjus aukštuosius teisės mokslus Lietuvoje baigusiujų skaičiui⁷⁴, naujasis Teismų santvarkos įstatymas jau turėjo pagrindą sugriežtinti teisėjams kvalifikacinius reikalavimus, nustatydamas privalomo aukštojo išsilavinimo cenzą.

72 Byla, J., *supra* note 1, p. 362.

73 *Ibid.*, p. 365.

74 Iki 1933 m. aukštąjį teisinį išsilavinimą Lietuvos universitete įsigijo 421 žmonės (*Vilniaus universiteto istorija 1803–1940*. Vilnius: Vilniaus universitetas, 1977, p. 248.

Nei galiojusios Lietuvos konstitucijos, nei senasis Laikinasis teismų sutvarkymo įstatymas nebuvo pasirūpinę apdrausti teismą nuo galimo tiesioginio politinės galios institucijų ar administracijos poveikio, atveriamo valdžios nuožiūra vykdomu teisėjų paaukštinimu ir baudimu, perkėlimu ir atleidimu. Naujasis Teismų santvarkos įstatymas tokias teisėjų nepriklausomumui gresiančias galimybes mėgino riboti. Viena šių priemonių – teisėjų drausminės atsakomybės sutelkimas pačių teisėjų rankose. Įstatymas numatė, kad teisėjai drausmės tvarka atsako Teisėjų drausmės teisme, susidedančiame iš Vyriausiojo Tribunolo pirmininko ir keturių jo teisėjų, kasmet renkamų Vyriausiojo Tribunolo visuotiniame susirinkime.

Realizuodamas teisėjų „nepakeičiamumo“ principą, Teismų santvarkos įstatymas leido teisėją atleisti iš pareigų be jo sutikimo tik tiksliai jame nurodytais atvejais. Įstatymas taip pat ribojo teisėjo perkėlimus į kitą tarnybos vietą – tam reikalautas perkėlimo sutikimas, išskyrus atvejus, kai jis dar nebuvo išstarnavęs teisėju trejų metų, arba kai jį reikėjo perkelti „dėl teisingumo darymo naudos ar dėl teisėjo vardo orumo“ (186 str.). Į žemesnę vietą teisėjas be jo sutikimo galėjo būti perkeltas tik Teisėjų drausmės teismo sprendimu.

Beje, pastaruosiuose Teismų santvarkos įstatymo straipsniuose, juolab draudžiančiuose teisėjams dalyvauti „politinio pobūdžio veiksmuose, kurie gali silpninti pasitikėjimą teisėjo nešališkumu“, P. Leonas įžvelgė savotišką įpareigojimą teisėjams „lygintis valstybiškumo atžvilgiu valdančios grupės kryptimi“⁷⁵.

Dėl nuolatinio valstybės rūpinimosi ne tik teismų teisingo reguliavimo aktualijomis, bet ir teisėjų asmeninės sudėties parinkimu, nepaisant kai kurių abejones kėlusių niuansų, metams bėgant Lietuvos teismams pavyko tapti patikima aukštos kvalifikacijos ir moralės institucija, pasižymėjusia ypač „aukštu teisės ir teisingumo pajautimu, sąžiningumu ir pareiagingumu“, davusia pagrindą, žvelgiant iš istorinės perspektyvos, konstatuoti, jog „visuomenėj jau buvo išnykus net mintis, jog teismą būtų galima papirkti ar kitaip paveikti teisenos įstatymų nenustatytu keliu“⁷⁶.

Išvados

Pirmasis nepriklausomos Lietuvos laikiną teismų santvarką įteisinęs teisės aktas, nekalbant apie jo akivaizdų neišsamumą, turėjo kai kurių oficialiai pripažintų abejotinų vietų (taikos teisėjų pareigų užėmimas skyrimo tvarka, kasacijos nenumatymas, atsiskyrimas prisiekusiųjų sprendėjų instituto *etc.*), tikintis jas spręsti netolimoje ateityje.

Užsitęsę valdžios mėginimai tobulinti teismų sistemą ir jų darbą, atsispindėjo vėliau išleistuose konstituciniuose aktuose, įstatymuose bei jų projektuose ir buvo vainikuoti 1933 m. priimtame Teismų santvarkos įstatyme. Išsaugojęs teisėjų skyrimą ir neįvedęs prisiekusiųjų sprendėjų instituto, apskritai jis išsprendė daugumą buvusių teisiškai nereguliuotų arba nepakankamai sureguliuotų teismo organizacijos ir veiklos dalykų.

75 Leonas, P. Kai kurie Lietuvos teismų santvarkos ir baudžiamosios teisenos įstatymų trūkumai. *Teisė*. 1936, 33: 26.

76 Nepriklausomoji Lietuva šiandieniniu įvertinimu: II. *Metmenys*. 1960, 3: 113.

Literatūra

- Baltūsis, S. Lietuvos teismai. *Sėja*. 1974, 1-2.
- Baudžiamojo proceso įstatymas (bendrieji dėsniai ir pirmoji knyga). „Teisės“ priedas A. Kriščiukaičio suredaguotas. Kaunas, 1924.
- Bieliackinas, S. Prisiekusieji sprendėjai (Dėl klausimo apie tautos elemento dalyvavimą teisiant). *Vytauto Didžiojo universiteto Teisių fakulteto darbai*. T. VI, kn. 11. Kaunas, 1932.
- Byla, J. Lietuvos teismo dvidešimtmečio suakktis. *Teisė*. 1938, 44.
- Butkys, Č. Teismų darbuotojų suskirstymo kategorijomis lentelė. *Teisė*. 1939, 48.
- Cimkauskas, M. Advokatai teisėjų rolėje. *Teisė*. 1927, 11.
- Diržys, A. Teisingumas Lietuvos nepriklausomybės 1918–1940 metais. *Naujoji viltis*. 1978, 11.
- Dvareckas, S. Bendroji Lietuvos teismų raidos 1918–1940 metais charakteristika. *Teisė*. 1993, 26.
- Dvareckas, S. *Lietuvos teismai 1918–1940 metais*. Mokomoji priemonė. Vilnius: Vilniaus universitetas, 1999.
- Įsakymas. *Vyriausybės žinios*. 1921, Nr. 67/601.
- Kuconis, P.; Nekrošius, V. *Teisėsaugos institucijos*. Antrasis leidimas. Vilnius: Justitia, 2001.
- Kūris, E.; Šinkūnas, H. Lietuvos teismų raidos apžvalga. *Lietuvos teisinės institucijos*. Vilniaus universiteto vadovėlis. Moksl. redaktorius E. Kūris. Vilnius: VĮ Registrų centras, 2011.
- Laikinasis Lietuvos teismų ir jų darbo sutvarkymas. *Laikinosios Vyriausybės žinios*. 1919, Nr. 2-3/26.
- Laikinieji Armijos teismo įstatai. *Laikinosios Vyriausybės žinios*. m.? Nr. 10/130.
- Laikinoji Lietuvos Valstybės Konstitucija. *Laikinosios Vyriausybės žinios*. 1920, Nr. 37/407.
- Laikinojo Lietuvos teismų ir jų darbo sutvarkymo, civilinio ir baudžiamojo proceso įstatymų pakeitimas ir papildymas. *Laikinosios Vyriausybės žinios*. 1921, Nr. 68/607.
- Laikinojo Lietuvos teismų ir jų darbo sutvarkymo įstatymo pakeitimas. *Vyriausybės žinios*. 1924, Nr. 160/1140.
- Laikinojo Lietuvos teismų ir jų darbo sutvarkymo įstatymo pakeitimas. *Vyriausybės žinios*. 1926, Nr. 238/1543.
- Leonas, P. Kai kurie Lietuvos teismų santvarkos ir baudžiamosios teisenos įstatymų trūkumai. *Teisė*. 1936, 33.
- Lietuvos centrinis valstybės archyvas*. F. 923, 1557, 1556.
- Lietuvos konstitucijų projektai 1916–1918. Parengė A. Grigaravičius. *Lietuvių atgimimo istorijos studijos. 3. Lietuvos valstybės idėja (XIX a. – XX a. pradžia)*. Vilnius: Žaltvykslė, 1991.
- Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos rankraščių skyrius*. F. 117.
- Lietuvos teismas 1918–1928*. Red. A. Kriščiukaitis. Kaunas: Teisingumo ministerija, 1930.
- Lietuvos Valstybės Laikinosios Konstitucijos Pamatiniai dėsniai. *Lietuvos Vyriausybės žinių papildymas*. 1918, Nr. 1/1a.
- Lietuvos Valstybės Laikinosios Konstitucijos Pamatiniai dėsniai*. Trečiuoju skaitymu Lietuvos Valstybės tarybos priimti 1919 m. balandžio mėn. 4 d. [Kaunas, 1919].
- Lietuvos Valstybės Konstitucija. *Vyriausybės žinios*. 1922, Nr. 100/799.
- Lietuvos Valstybės Konstitucija. *Vyriausybės žinios*. 1928, Nr. 275/1778.
- Lietuvos Valstybės Tarybos protokolai 1917–1918*. Sudarė A. Eidintas ir R. Lopata. Vilnius: Mokslas, 1991.
- Mačys, V. Teisingumo ministerijos 1921 metų darbuotės apžvalga. *Teisė*. 1922, 2.
- Maksimaitis, M. Istorinės teisminės valdžios ištakos Lietuvoje. *Teisminės valdžios problemos Lietuvoje. Konferencijos, vykusios 1996 m. rugsėjo 19 d., medžiaga*. Vilnius: Žmogaus teisių centras, 1997.

- Masiulis, B. Valstybės Taryba. *Teisininkų žinios*. 1958, 25–26.
- Nepriklausomoji Lietuva šiandieniniu įvertinimu: II. *Metmenys*. 1960, 3.
- Paaškinimas įstatymui „Laikinasis Lietuvos teismų ir jų darbo sutvarkymas“. *Laikinosios Vyriausybės žinios*. 1919, Nr. 2-3/27.
- Römeris, M. *Lietuvos konstitucinės teisės pasakaitos*. D. I. Kaunas, 1937.
- Ruželytė, O. Teismų sistemos problematika lietuvių išėivijos teisininkų darbuose. *Lietuvos mokslas*. 1997, V t., 15 kn.
- Seimo stenogramos*. Antrasis Seimas. Pos. 9.
- Skipitis, R. Petras Leonas – Lietuvos teisingumo kūrėjas. *Teisininkų žinios*. 1965, 27–28.
- Steigiamojo Seimo darbai*. Pos. 176, 188, 227, 228.
- Teisininkų draugijos Konstitucijos projektas, kiek jis liečia teismą. *Teisė*. 1922, 1.
- Teismų santvarkos įstatymas. *Vyriausybės žinios*. 1933, Nr. 419/2900.
- Toliušis, Z. Lietuvos teismų darbuotojai. *Teisė*. 1922, 2.
- Toliušis, Z. *Lietuvos teismų sutvarkymas*. Antroji laida. Kaunas, 1926.
- Valstybės tarnautojų atlyginimo įstatymo priedas II A. Teismo tarnautojų atlyginimo lentelė. *Vyriausybės žinios*. 1924, Nr. 168/1185.
- Valstybės tarnautojų atlyginimo įstatymo II priedas. *Vyriausybės žinios*. 1924, Nr. 165/1153.
- Vilbikas, A. *Šiaulių apygardos teismų istorija (1915–1945 ir 1990–2004)*. Šiauliai, 2005.
- Vilniaus universiteto istorija 1803–1940*. Vilnius: Vilniaus universitetas, 1977.
- Vyriausiojo Tribunolo praktika. *Teisė*. 1922, 4.
- Vyriausiojo tribunolo 1924–1933 metų visuotinių susirinkimų nutarimų rinkinys su Teisingumo ministerijos aplinkraščiais ir dalykine rodykle*. Spaudai paruošė J. Byla. Kaunas, 1933.
- Žilys, J. *Konstitucinis teismas – teisinės ir istorinės prielaidos*. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2001.

FORMATION OF THE JUDICIARY FUNDAMENTAL IN LITHUANIA (1913–1933)

Mindaugas Maksimaitis

Mykolas Romeris University, Lithuania

Summary. *The article describes the problematic spots of the court system ordained by the temporary law during the inter-war period in Lithuania and the prolonged attempts of the authority to transform it into the permanent one. It demonstrates that there has been a constant involvement in this situation among the authority representatives and the institutions until the issue of the Judiciary Act in 1933. The new legislation has been prepared, even though not all of it has been implemented.*

The first legislation on judiciary of an independent Lithuania was enacted in 1918 as the Temporary Act on Lithuanian Courts and their Operation. It acknowledged the weak spots such as the procedure for assigning peace judges, no provision for cassation, elimination of jury as well as no limitations of guarantees during assignment and dismissal of judges, etc. Current imperfections resulted from lack of knowledge and no possibility to have an election as well as the limited financial potential of the state. It has been intended to solve these problems in the near future.

The legal regulation of the fundamental points on court organization and operation, that lacked in the Temporary Judiciary Act, has been supported by the provisions incorporated into the Constitution of Lithuania of 1922. The distinct laws have let the collegially operating courts to temporarily incorporate the advocate under oath as a member of the judicial board. Also, considerably transcendent salaries of the court official workers as compared to other civil servants has been established. The bill ascertaining the court system and their operation has finally been drawn and hereafter for several years it has been refined by various legal institutions and experts.

This situation ended with enactment of the new Judiciary Act in 1933. Although it retained the assignment of judges and finally eliminated the institution of the jury, it solved the majority of questions related to the court organization and operation that had not been regulated by law before.

Keywords: *Lithuanian courts, judiciary, court history.*

Mindaugas Maksimaitis, Mykolo Romerio universiteto Teisės fakulteto Teisės filosofijos ir istorijos katedros profesorius. Mokslinių tyrimų kryptis: Lietuvos teisės ir teisinės minties istorija.

Mindaugas Maksimaitis, Mykolas Romeris University, Faculty of Law, Department of Philosophy and History of Law, Professor. Research interests: history of Lithuanian law and legal thought.